

Мр Небојша Ранђеловић

**ПРИСТУПАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТРОЈНОМ
ПАКТУ**

**• Политичка заблуда или историјска
нужност •**

UDK 949.71+323(497.1)

Апстракт

Потписивање тројног пакта од стране владе Краљевине Југославије, што због дугогодишњег бремена идеолошких осуда овог акта, што због недовољне расветљености свих чинилаца који су утицали на такав развој догађаја, представљало је, може се рећи, историјску дилему, а често и забрањену зону за објективна истраживања и закључивања. Кроз излагање историјских околности које су утицале на овакав развој догађаја, понашања државног врха Краљевине Југославије, дилема членах људи државе и њихових нујсних

или жељених опредељења, овај чланак треба да укаже на неопходност сагледавања свих чинилаца који су условили овакав чин краљевске владе. Излагање садржине овог акта и пропратних аката краљевске владе и влада сила Осовине и њихове правне природе, треба да укаже на чињеницу да поступци југословенског државног врха нису били поступци неодговорних људи, већ изнуђени потези, са ондашњег становништва, можда једино могући, и могло би се рећи, не тако штетни по интересе Краљевине Југославије.

Кључне речи: Пакт, Цветковић, Цинцар-Марковић, кнез Павле, Хитлер, Черчил, неутралност, Немачка, Италија, Британија.

Мр Небојша Ранђеловић¹

ПРИСТУПАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ

· Политичка заблуда или историјска нужност ·

Приступање Краљевине Југославије Тројном пакту, од дана потписивања 25. марта 1941. године, па све до данашњих дана, својим контроверзама, изазивало је историјске, политичке и расправе сваке друге врсте. Званичан став о овом питању у време трајања социјалистичке Југославије, и са политичког и са идеолошког, па и са научног становишта, казивао је да је поступак државног врха Краљевине Југославије био непатриотски, издајнички, штетан и погубан и по државу и по народ. Овакво гледиште поклапају се и са ставовима сила победница и са једне и са друге стране настајуће "гвоздене завесе", а стиче се устисак, уз уважавање опречних мишљења, да је доминантно и данас. Но, тежња за утврђивањем потпуне историјске истине указује да је било који историјски догађај немогуће посматрати само са једне стране и да је црно-бела слика догађаја најчешће искривљена и нетачна. Такав приступ упућује на заборављене писце, недовољно анализиране изворе, одбачена мемоарска казивања, а све заједно на потребу посматрања ових догађаја у новом светлу.

Без претензија да се утвђују нове историјске истине, или одбацују старе, ово казивање требало би да представља сажетак историјских и политичких околности у којима је дошло до приступања Југославије Тројном пакту, његове садржине и правне природе, и прилог решавању дилеме да ли је овај акт био историјска нужност, или политичка заблуда.

¹ Асистент на Правном факултету у Нишу.

И спољашњи и унутрашњи чиниоци који су утицали на развој догађаја у Краљевини Југославији и око ње, казивали су да свако решење, сваки политички потез и избор било ког правца вођења државе, значи опасност и корак у неизвесност. Европа овог времена налазила се на коленима пред моћном осовином Рим-Берлин-Токио. Трећи Рајх је, уз мале изузетке, био господар већег дела европског копна. Неутралне државе, а било их је само мало, или нису улазиле у тренутне стратешке аспирације Берлина (нпр. Шведска), или су њихови режими гајили извесну наклоност према силама осовине (нпр. Шпанија), или је силама осовине било у интересу да их оставе на миру (нпр. Швајцарска). Остале државе биле су окупиране, имале су марионетске режиме, или једноставно нису постојале. Силној Француској, пораженој и пониженој, северни део био је под немачком окупацијом, док је колаборационистички режим у Вишију покушавао да одржи нешто од самосталности и контроле над колонијалним поседима. На другој страни, Совјетски Савез је још увек стајао ван ратних збивања са уговором о ненападању чије је поштовање очекивао од вођа Трећег Рајха. Једино је британско краљевство још увек одолевало налетима осовине, уз велике жртве и са неизвесним изгледима за успех.

Окружење Краљевине Југославије било је такво, да је сваки гест противљења вољи настајућег новог поретка у Европи могао са собом да повуче непријатељства, која би се окончала ратом. Италија, једна од чланица Осовине, имала је нескривене територијалне претензије према Југославији, које је јавно испољавала од доласка Мусолинија на власт. Ове тежње су се уклапале у неиспуњена очекивања Италије, која је из Првог светског рата изашла као једна од сила победница. Уклапале су се и у настојање Италије да оствари хегемонију над Јадраном и јужним Балканом, што је уз кампању у Африци требало да представља италијански део колача у новом светском поретку. Режими Мађарске и Румуније отворено су исказивали наклоност ка фашистичкој опцији. Мађарска је уз то имала и територијалне претензије према Југославији и претензије сваке друге врсте, узроковане поразом Мађара у претходном рату и државним понижењима која су пратила тај пораз. Усташка емиграција, остварујући свој програм рушења Краљевине Југославије, налазила је гостопримство у Мађарској, које је ишло до отвореног толерисања постојања усташких војних логора и центара за обуку на њеној територији. Бугарска је такође гајила наду да ће територијалне губитке узроковане ратним поразом надокнадити налажењем места у новом европском поретку. Англофилство кнеза Павла и близке ро-

ћачке везе са грчким двором казивали су да са југа Југославији могу само долазити знаци пријатељства и разумевања. Рат Грчке са Италијом, британске базе на грчким острвима и отворене намере Немачке да се умеша у овај сукоб, међутим, казивали су да Југославија на било какву помоћ са југа не може да рачуна. Казивали су и то да знаци пријатељства према Грчкој значе и знаке пријатељства према Британији, односно непријатељство према политици Осовине. Са југа је још вребала и албанска опасност, која је као протекторат Италије јасно испољавала циљеве Призренске лиге у новом руху.

Унутрашње стање у Краљевини Југославији такође није давало чврсте наде у спокојну будућност. Држава се налазила на раскрсници, са системом за чије је битисање био неопходан јак владар. Но, након атентата у Марсеју уместо јаког владара државом је почело да управља намесништво са кнезом Павлом на челу, који је по многим атрибутима фактички вршио улогу шефа државе, и нестабилним владама, које су чешће биле репрезентант дворских погодби но стварних политичких и међународних односа снага у земљи. Атентат у Марсеју, који је однео животе југословенског краља Александра и француског министра спољних послова Луја Бартуа, представљао је и тачку преламања европских политичких збивања, када је политика колективне безбедности уступила место политици попуштања Хитлеру. Вођен усташком руком и управљан невидљивим концима европских моћника из сенке, овај атентат је одшкринуо врата, кроз која је за кратко време покуљала европска катастрофа у историји незапамћеног рата. Чињеница је да до данашњих дана није у потпуности разјашњена тајна овог атентата. Отворено питање је и да ли је убиство Бартуа, иначе великог заговорника политике колективне безбедности, такође било намера атентатора, или, да се послужимо вокабуларом твораца савременог светског поретка, само колатерална штета. Ове чињенице, међутим, нису доводиле у питање природу политичких тежњи његових извршилаца. Оне су се јасно одразиле на догађаје у Европи и на процес растакања Краљевине Југославије. У држави у којој су национална и партијска трвења кулминирала крвавим пиром у парламенту и диктатуром окончаном октроисаним уставом, личност краља Александра била је гарант кавог-таквог државног јединства вођеног чврстом руком. Његова смрт и немоћ политичких снага у земљи да наставе такву политку очувања државног јединства, отворили су врата политици компромиса и погађања око виталних државних интереса. Таква политика нужно је водила тражењу ослонца код страних сила, што је неминовно узроковало

приближавање једним и удаљавање од других, зависно од тога кавом врстом погодбе је била вођена владина политика. То је омогућило и директан уплив тајних дипломатија сила и њихов утицај на политичка збивања у земљи. Пример за то је долазак на власт и нагли одлазак са власти др Милана Стојадиновића. Такво стање у држави оптеретило је и поновно отварање хрватског питања и притисак да се оно хитно реши. Рањивост Краљевине и међународне околности, Хрвати су искористили, знајући да многи њихови захтеви у таквом историјском тренутку не могу бити одбијени. Споразум Цветковић-Мачек, стварање хрватске бановине и заједничке владе, нису представљали задовољавајућа решења ни за једну ни за другу страну, али су бар одложили ово горуће питање и наговестили могућност за један мирнији период државног битисања. Но, све то се догајало у предворју ратом захваћене и прогажене Европе, када су међународне околности од владе, жељне предаха и скупљања снаге, захтевале опредељивање за једну или другу зараћену страну и акцију.

Влади која је пропагирала и желела неутралност, остајало је све мање могућности за избор и све мање маневарског простора. Семе расула, посејано политичким трвењима, притискало је са свих страна и захтевало акцију од државног врха Југославије, коме су нужност, здрав разум и непознанице политичке далековидости, на другој страни, спутавали нормалан политички резон. Многе политичке снаге у земљи разумевале су актуелни историјски тренутак и такво разумевање су тражиле и од владе. Пример за то је пророчански апел влади Димитрија Љотића, који је у то време писао: "Нема више пролонгације. Досадило се нашем једином повериоцу – природи ствари. Оној трпљивој природи, коју смо ми годинама газили и вређали и која је све то трпела, на изглед пасивно. Њој се досадило. Менице се морају плаћати... Догађаји као разбеснели коњи, а кочијаша унапред изабрани, и то не с обзиром на мерило: да знају пут, да умеју да владају коњима и колима, већ да ли пристају да оставе недирнуту опрему на коњима (рђаво постављену и давно дотрајалу да не држе чврсто дизгине које они и иначе не би могли ни умели, јер и сами коњи осећају њихову слабост), да раслабљене точкове не притежу... Спольне прилике ће бити изазване и оправдане нашим силама расула. Оне су она низбрдица, кривина и провалија у коју треба да сруше наша народна кола."²

² "Билтен" ЈНП Збор од 21.9.1940, бр. 55.

Са оваквим бременом унутрашњег стања у држави и спољашњим односима, који су представљали мешавину претњи и трговачких понуда, југословенска влада се налазила на прекретници. Неутралност је представљала жеље, а нужност опредељивања за британску опцију или опцију сила Осовине била је реалност. У том смислу били су притисци и уцене које су и једна и друга страна упућивале Југославији.

Великој Британији је савезништво Југославије било од виталног значаја, како због општег стања у Европи, тако и због конкретних напора у Грчкој да се спречи интервенција Немачке и да се Турска приволи на савезништво. То би представљало какав-такав бедем продирању осовине ка Средоземљу и могућност да велике операције на овом потенцијалном ратишту буду одложене за извесно време. У разговору са председником краљевске владе Југославије Драгишом Цветковићем британски премијер Черчил наводио је аргументе који су ишли у прилог сигурне ратне победе и јасно исказао очекивање да Југославија недвосмислено покаже знаке савезништва према Британији. Апел на традиционално пријатељство и рођачке везе са југословенским двором носио је са собом и елементе претње и указивање на последице са којима ће се Југославија суочити приступањем Тројном пакту. "Ако Југославија – говорио је Черчил Цветковићу – у овоме тренутку спадне на судбину Румуније или почини злочин Бугарске и постане саучесник у покушају убиства Грчке, њена пропаст ће бити сигурна и неповратна. Она неће избећи ратно искушење него ће га само одложити, и њена јуначка армија ће се тада борити сама, пошто буде опкољена и одсечена од наде и помоћи. С друге стране, ратна историја је ретко када пружила лепшу прилику но што се сада пружа југословенским армијама, ако је уграде док још има временена. Ако Југославија и Турска стану заједно уз Грчку, и уз помоћ коју Британска империја може дати, немачка напаст ће се зауставити и коначна победа ће се извојевати исто онако сигурно и одлучно као и прошли пут. Уздам се да ће се Ваша Екселенција уздићи на висину светских збивања.³ Још конкретније претње и притисци дошли су од представника америчког председника Рузвелта за Балкан, пуковника Донована. Он је представницима југословенског државног врха "јасно ставио до знања да у овом рату нема кућа у средини. Морају бирати између британско-америчке комбинације и Осовине. Буде ли било ма какве сарадње са Немцима, Америка ће Југославију третирати као свог непријатеља, и у рату и после рата... Одбије ли кооперацију са Немачком, амерички народ ће настојати да из

³ Черчил, Винстон, Други светски рат, том III, Београд 1964, стр. 55.

рата исплови уз победиоца.⁴ Чињеница да је Американац имао разумевање за бугарске поступке и отворену сарадњу са Осовином ("Бугари одиста ништа не могу, али ви не смете то допустити"⁵), а да је за Југославију имао само речи претње и упозорења, казује да он на Балкан није дошао да се информише и разуме тежак положај Југославије, већ да изврши задатак не марићи за цену коју ће платити народ и држава. Осврт на аналогију са данашњицом непотребан је јер је сувише идентичан.

Како то бива, уз упозорења ишла су и обећања. Но Черчилова обећања нису нудила ништа опипљиво и одмах применљиво. Савез са Турском и Грчком, имагинарних "седамдесет савезничких дивизија из четири заинтересоване државе" и америчка помоћ која ће бити повећана, све то је деловало охрабрујуће. Но, догађаји у Југославији након мартовског пуча показали су да Британија у актуелном тренутку ништа од тога не може да пружи.

Хитлерове и претње и понуде деловале су много конкретније и много стварније. Шта је Југославији претило у случају акта непријатељства према Осовини било је више него јасно. Након "аншлуса" Југославија је постала сусед Трећег Рајха, што је значило да би силина евентуалног војног удара била непосредна и тешко одбрањива. Југославија би у евентуалном рату била, поред тога изложена нападу из директног суседства са свих страна, на копну, мору и у ваздуху. Ратни пораз донео би њено распарчавање и задовољење територијалних аспирација њених суседа, који су били у савезништву са силама осовине.

У случају приступања Тројном пакту Хитлерове понуде и гаранције биле су такође јасне и конкретне. Приликом састанка са југословенским министром спољних послова Александром Цинцар-Марковићем Хитлер је нагласио да је "опстанак Југославије важан за Немачку. Између Рајха и Југославије нема политичких несугласица... Због равнотеже снага на Балкану, Немачка жели јаку Југославију. Од посебно важног интереса су... економски односи између Немачке и Југославије, која је постала један од највећих трговачких партнера Рајха." Хитлер је тада поново нагласио да "Немачка не тражи ништа од Југославије, чак ни право за пролаз трупа. Она само сматра да је дошао тренутак да се Југославија укључи у европску консолидацију".⁶ Но оно што је за Хит-

⁴ Слијепчевић, Ђоко, Југославија уочи и за време Другог светског рата, Минхен 1978, стр. 183.

⁵ Ibid, 183.

⁶ Априлски рат 1941, Зборник докумената, књига прва, Београд 1969, стр. 937.

лера било укључивање у "европску консолидацију", за југословенску владу је представљало опасност од сврставања уз једну од зараћених страна. Хитлер је, наиме, као гаранцију југословенске неутралности прихватао само чин потписивања Тројног пакта. "Тројни пакт – говорио је Цветковић приликом сусрета са Хитлером – повлачи извесне последице, које наш народ не може да прими. Једна суверена земља не може дозволити прелаз страних трупа кроз своју територију, или мешање у њене унутрашње послове. Тројни пакт предвиђа војну сарадњу између чланица Пакта, а то се коси са нашом неутралношћу. Најзад, Тројни пакт значи опредељење за једну ратујућу страну."⁷ Хитлер је, међутим, објаснио југословенском министру – председнику да је приступање пакту форма, а да је неутралност Југославије и њен суверенитет и интегритет суштина речима: "Све ја то од Југославије не тражим. Ја се обавезујем, да за време трајања рата, нећу тражити пролаз за моје трупе преко југословенске територије. Ја идем преко Бугарске. Ја не тражим никакве војне базе на вашој територији, ни употребу жељезница, ниједну локомотиву, ниједан вагон. Ја вам гарантујем ваш територијални и државни интегритет. Дакле, у свему овоме нема нишчега што би вређало ваш национални понос. Ваши суседи су примили Тројни пакт без икакве резерве. Ово што вама предлажем, то у ствари није Тројни пакт, али с обзиром на остале, ми морамо у тој форми регулисати своје односе."⁸

Са таквим стањем и политичким положајем између чекића и наковића Југославија је морала да донесе коначну одлуку. За споразумевање на међудржавном нивоу балканских држава, које би подразумевало одрицање од британских гаранција, али и дистанцирање од сила Осовине, односно алијансу колективне безбедности у малом, што је заговарао Димитрије Љотић, било је касно. Такав приступ неутралности не би прихватила ни једна од зараћених страна. Било је касно и за промену одбрамбене концепције државе и припрему за рат, какву су заговарали поједини опозициони политичари. Чини се да је тешко остварљив био и опширан план српског патријарха Гаврила Дожића, који је патријарх саопштио кнезу намеснику. Сажето, тај план је предвиђао: 1) Образовање владе народне слоге и јединства од представника политичког и јавног живота а који су до сада били у опозицији према досадашњем режиму; 2) Да кнез намесник хитно сиђе у народ да објасни народу

⁷ Цветковић, Драгиша, Разговори у Берхтесгадену (Документи о Југославији), Париз 1955, стр. 15; Слијепчевић, Ђоко, Југославија уочи и за време Другог светског рата, Минхен 1978, стр. 194.

⁸ Ibid, 16.

право стање и политичку кризу у којој се држава налази; 3) Да се одмах прошири Крунски савет од највиђенијих народних представника, те би такав Крунски савет заменио скупштину (која није функционисала). Одлуке таквог Крунског савета биле би мериторне и он би постао десна рука нове концентрационе владе; 4) Треба одмах све магацине (хране и оружја) пребацити у планинске масиве Босне и Херцеговине и Црне Горе, променити одбрамбену концепцију државе и припремити се за дуготрајан одбрамбени рат. Кнез Павле, како у сећањима наводи српски патријарх, није био спреман да се упусти у прихваташе и остваривање овог плана, а по свему судећи за тако нешто није било ни времена. Одговор кнеза Павла за патријарха није био задовољавајући, али је свакако представљао непријатну реалност Краљевине. Кнез је патријарху одговорио: да би образовање нове владе било супротно договору са Хрватима, јер су опозиционе снаге биле против овог споразума; да се обавештавање народа врши и да је то у надлежности владе и да намесништво сматра да је рад владе на свом месту; да је проширење крунског савета непотребно јер би такав савет био прегломазан; и да мењање ратног плана нити може да буде брзо, нити лако изводљиво, а времена више није било.⁹

Може се закључити да су овакви планови били више скуп жеља и жаљења за пропуштеним, него сагледавање реалних могућности државе. Оно што је изнето на седници Крунског савета 19. марта 1941, међутим, представљало је реалност стања у коме се држава налази. Министар војни, генерал Петар Пешић изнео је поражавајуће стање одбрамбене моћи Југославије у односу на силе Осовине. У случају напада Љубљана, Загреб, Београд и северни део Југославије брзо би пали у непријатељске руке. Постојала је могућност повлачења у планинске масиве Босне, Херцеговине и Црне Горе и пружања отпора највише четири до шест недеља, након чега би уследила капитулација, јер би снабдевање било брзо исцрпљено, чак и у случају да се од Британије добије помоћ. Постојао је и предлог другог намесника Раденка Станковића који је предвиђао могућност симболичног вођења рата, тако што би се 200.000 војника са краљем и владом пребацило у Грчку и тамо прикључило Британцима. Те би снаге делиле судбину британских снага и у случају повлачења са Балкана и у случају победоносног повратка.

⁹ Мемоари патријарха српског Гаврила, Београд 1990, стр. 173-178.

На другој страни стајале су чињенице које је изнео министар спољних послова Цинцар-Марковић: Немачка не тражи никакву помоћ од Југославије ни у будућности ни у садашњем рату. Неће тражити ни пролаз трупа нити превоз ратног материјала. Спремна је потврдити сва обећања у најсвечанијој форми, ако би Југославија приступила Тројном пакту. Неприступањем пакту Југославија не би могла да остане поштетићена од рата, јер би тиме изазвала неповерење у Немачкој и отворила врата интригама италијанско-бугарско-мађарским. Немачка уз то, у случају приступања пакту нуди суверенитет над луком Солун у будућем територијалном преуређењу Балкана.¹⁰

Изнете чињенице казивале су да на једној страни стоји извесан пораз и неизвесност ратних калкулација са Великом Британијом, а на другој стварне претње и стварне понуде са гаранцијама које је давала Немачка. Након анализе чињеница сви присутни седници, осим кнеза Павла, гласали су у начелу за приступање пакту. Кнез намесник је само примио на знање то гласање. Но чини се да је и кнез Павле, упркос свом англофилству и личним опредељењима (притиснут фактима које је спознао за време своје посете Хитлеру), био преломљен за приступање Тројном пакту. Исте вечери заказана је и седница владе. Влада је такође гласала за приступање пакту. Против су били само Михаило Константиновић, Бранко Чубриновић и Срђан Будисављевић. Након седнице владе кнез Павле изнео је министрима и своја лична осећања: "Хвала Вам, господо, мени је јасно колико је Вама тешко учинити ово, ништа мање није ни за мене. Ви знате врло добро да сам ја некада био британски студент и да су већина данашњих британских државника били моји школски другови. Моја је свастика удата у британску краљевску породицу, а моја жена је грчка принцеза. Само ово неколико чињеница олакшавају да се схвати где припада моје срце. Али ја, такође, имам савест и је не могу повести мој народ у један рат када ја знам унапред да би нам то донело сигуран пораз."¹¹

II

На основу става крунског савета и одлуке краљевске владе, дана 25. марта 1941. године у Бечу, у дворцу Белведере, потписан је од стране пуномоћника влада Немачке, Италије и Јапана, с једне и владе Краље-

¹⁰ Слијепчевић, Ђоко, оп. сит, стр. 205.

¹¹ Ibid, 205.

вине Југославије с друге стране, Протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту. У име влада сила Осовине Протокол су потписали министри гроф Ђано, Јоаким фон Рибентроп и Хироши Ошима, а у име владе Краљевине Југославије председник владе Драгиша Цветковић и министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић.

Сама садржина Тројног пакта и Протокола о приступању који су потписали југословенски пуномоћници казивала је да обавезе предвиђене овим документима подразумевају активно учешће држава потписница и јасно сврставање придружених држава под окриље осовине. У преамбули Пакта стоји: "Владе Немачке, Италије и Јапана сматрају као претпоставку за трајни мир да свака нација света добија простор који јој припада. Оне су стoga закључиле да у својим настојањима у великоисточно-азијском простору и у европским областима стоје раме уз раме и међусобно сарађују, при чему је њихов најглавнији циљ да створе нови поредак ствари, који је подобан да потпомогне напредак и добробит поменутих народа..." "Јапан признаје – стоји даље у тексту Пакта – и респектује војство Немачке и Италије у стварању новог почетка у Европи (чл. 1)." Такав статус Немачка и Италија признају Јапану у "вељациском простору" (чл. 2). Члан 3. предвиђа међусобна права и обавезе у случају напада на неку од сила потписница и узајамну солидарност. "Немачка, Италија и Јапан – стоји у овом члану – сагласили су се у томе, да сарађују у својим настојањима на напред наведеним основама. Оне се даље обавезују да се међусобно потпомажу свим политичким, економским и војним средствима за случај да која страна уговорница буде нападнута од неке друге сile која у то време није умешана у европски рат или у кинеско-јапански сукоб."¹² Протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту састојао се од свега три члана, где је само први члан био суштинске природе у коме недвосмислено стоји: "Југославија приступа Тројном пакту, потписаном 27. септембра 1940. у Берлину између Италије, Јапана и Немачке."¹³ Дакле безусловно и безрезервно.

Судећи по садржини ових докумената Југославија је прихватила све обавезе предвиђене тројним пактом, укључујући и обавезе војне природе, што је значило сврставање под окриље Осовине и знак директног непријатељства према супротстављеним силама. На то су Југославију

¹² Балкански уговорни односи 1876-1996, приредио М. Стојковић, Београд 1998, стр. 470.

¹³ Ibid, 470.

недвосмислено обавезивале одредбе члана 3. Тројног пакта. Но, сходно гаранцијама које је у дипломатским контактима са званичницима Југославије дао сам Хитлер, одмах након потписивања Протокола о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, југословенској влади су упућене три званичне ноте. У њима се владе силе Осовине обавезују да неће за време рата упућивати позив Југославији о дозволи пролаза или превоза трупа преко југословенске територије, да ће увек поштовасти суверенитет и територијални интегритет Југославије и да ће "приликом новог утврђивања граница на Балкану узети у обзир интересе Југославије за територијалном везом са Егејским морем проширењем њеног суверенитета на град и луку Солун". Силе Осовине су овим актима у потпуности испуниле обећања и гаранције које је Хитлер дао председнику југословенске владе Цветковићу, министру Цинцар-Марковићу и кнезу Павлу. Може се рећи да је овим нотама загарантована фактичка неутралност Југославије у европском сукобу. У служби оваквог опредељења било је и инсистирање на тајности ноте о интересима Југославије везаним за излазак на Егејско море. У последњем ставу ове ноте стоји: "С молбом да убудуће ово саопштење задржите у строгој тајности и да се оно може објавити само по споразуму са владама Осовине, користим ову прилику господине министре председничке, да Вам изразим моје најдубље поштовање. – Рибентроп."¹⁴

Слово овако срочених и потписаних докумената пружало је Краљевини Југославији гаранције које су имале сва обележја фактичке неутралности. Потпис стављен на Протокол о приступању Тројном пакту био је гаранција да је са силама Осовине извршен акт пријатељства који гарантује Југославији да са те стране неће имати непријатељске претензије, нити ће јој са те стране претити ратна опасност. Ноте које су истог дана, након потписивања Протокола одаслате југословенској влади, гарантовале су да Југославија неће морати да поступа сходно члану 3. Пакта, односно да неће морати да предузима акте непријатељства према силама које су у рату са Осовином. Тако гарантован статус Југославије имао је све атрибуте фактичке неутралности.

Но и поред свих чињеница које су ишли у прилог политичке логике приступања Пакту, овај државнички потез краљевске владе завршио је неславно. Дејство страних обавештајних служби, нездовољство неких високих војних кругова и опште нездовољство српског народа, довели

¹⁴ Ibid, 471.

су до великих демонстрација и војног пуча 27. марта, што је државу повело у суноврат и катастрофу војног пораза и грађанског рата.

Може се поставити питање да ли је морало доћи до потписивања пакта и да ли се дипломатским деловањем оно могло избећи? Чињенице казују да Хитлеру није била довољна гаранција једнострана изјава о неутралности, или чак билатерални уговор о неутралности са Југославијом. Он је инсистирао на приступању Тројном пакту, уз све гаранције које је давао, а које су значиле неутралност. Пут до неутралности једино се могао остварити преко приступања Тројном пакту. Двонедељни рат и слом Југославије казивали су да су процене војног врха Краљевине биле апсолутно тачне и да је свако противљење Хитлеру водило директно у пропаст државе. Још пре потписивања Пакта било је јасно да Хрвати не желе да бране државу, а да је Срби, ни сами, ни заједно са осталима, не могу одбранити. Може се поставити и питање колико се могло веровати Хитлеру? Његова вероломност и кршење многих уговора упућивали су на то. Али се може поставити и питање због чега је онда утрошио толико времена да Југославију приволи приступању Тројном пакту? Ако није имао искрене намере, са Југославијом је могао завршити посао много раније и много ефикасније. И сами високи званичници Трећег Рајха, на суђењу у Нирнбергу након рата, истицали су да је Хитлер Југославију третирао "као једну примадону".

Шта је на другој страни Југославија могла да добије од Черчиле, далеког савезника који је властитом народу могао да обећа само "кrv, зној и сузе"? Његове спекулације о помоћи и колективном балканском отпору Осовини звучале су лепо, али су деловале нестварно. Време је показало да је то тачно. Југославија је срушила Пакт и ушла у рат са Осовином, али је од Британије добила само вербалну подршку. Колико је било искрено опредељење Черчилово да се Југославији, уласком у рат на страни Британије, осигура светла будућност? Народ који је "нашао своју душу", био је предмет трговине са Стаљином. Младог краља Петра, чију је државу гурнуо у рат, Британија је оставила на цедилу, а његов народ гурнула у чељусти комунизма. Уз то је Черчил, свом министру Идну, препоручио да не брине превише бриге Југославије, речима да они неће живети у том комунизму.

Чињеница да су се убрзо у рат против Осовине укључили Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе, те да је Осовина доживела слом,

може да наметне закључак да се вредело жртвовати и поднети патње одбијањем приступања Тројном пакту. Али такође стоји да те чињенице у тренутку потписивања Пакта и апсолутне надмоћи сила Осовине, Југословенској влади нису биле познате. Може ли се једној влади замерити поступање по политичкој логици у жељи да се избегне сигуран ратни пораз и држави обезбеди какав-такав мир? Краљевска влада је у том тренутку пред собом имала британску поруку "ко није са нама, тај је против нас" и понуду Хитлера, који уз приступање Пакту нуди фактичку неутралност, а зауврат једино тражи да Југославија не ступи у непријатељство са Осовином.

Можда би могао да се изведе и закључак да је Пакт потписан у право време, али да је пуч дошао прерано. Сигурно би Југославија била у далеко бољем положају да је до војног пуча и приступања савезницима дошло, на пример, након Стаљинградске битке. Логика оваквог размишљања је исправна, али је питање колико је допустива, јер спада у домен историјских нагађања и накнадних конструкција, са већ познатим чињеницама и предвидивим током догађаја. Уместо тога, историјски факти су поступци владе, вођени политичком логиком актуелног тренутка, авантуристички корак високих официра подржаних од страних обавештајних служби и излив колективних емоција српског народа, који је подржавши пуч, кренуо у унапред изгубљену битку, чије је продужено дејство био грађански рат и колективна народна несрећа.

Може се на крају закључити да светло нових чињеница упућује на недопустивост паушалних осуда поступака намесништва и краљевске владе, али и да не даје јасан одговор на питање да ли је приступање пакту било историјска нужност, или политичка заблуда.

Nebojša Randelović, LLM
Teaching Assistant

THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AS AN ASSOCIATED MEMBER OF THE TRIPARTITE PACT

- A political delusion or a historical necessity -

Summary

The Tripartite Non-aggression Pact, signed by the government of the Kingdom of Yugoslavia, has often been regarded as a great historical dilemma, and a taboo issue for objective research and inferring consequent conclusions. It is primarily the result of the long-standing burden of ideological criticism and disapproval with this pact, but also the consequence of insufficient disclosure of all the factors that influenced such progress of events. Disclosing the historical circumstances that led to such developments, the conduct of the leading government officials, the dilemmas of the state leaders pertaining to the necessity of their choice or willing commitments, this article aims at emphasizing the need to reconsider all the factors that led to such an act. Elaborating on the contents of this pact and the legal character of the accompanying government acts (as well as the documents of the "Axis" governments), the author's intention is to highlight the fact that the undertakings of the leading government officials at the time were not the result of irresponsibility but of ultimate necessity. Moreover, considering the circumstances from the yonder point of view, this extorted act may have been the only possible arrangement which, I daresay, was not so detrimental to the interests of the Kingdom of Yugoslav.

Key words: *the Tripartite Pact, Cvetkovic, Cincar-Markovic, Prince Pavle, Hitler, Churchill, neutral, Germany, Italy, Great Britain.*